

DRAMATİK KÖYLÜ GÖSTERİLERİNİN RİTÜEL NİTELİĞİ

ARTUN
GÖZEL KİTAPLIĞI

Doç. DR. METİN AND*

Bölüm :

Sayı :

Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten 1974, KB MIFAD Yay., A.U. Bsm., Ankara 1975, s.1-11

Bir kültür olgusunu tanımlarken ve onun toplumsal işlevini belirlerken en sağlam yol, bu olgunun en ilkel, en eski kökenini incelemektir. Böyle bir çalışma ille de bu kökendeki işlevin bugün de var olduğunu gerektirmez; tersine çoğu kez bu işlev kalkmış, belki yerini başka bir işlev almış olabilir. Ancak gene de çağdaş bir toplumda bir dengesizlik, bir bozuluşta, kökendeki bu işleve dönmek gereksinmesi duyulabilir. Ya da bu işlevler bu uygulamayı sürdüren çevrelerde bilinçaltında yaşayabilir.

Ritüelin araştırılması folklorun, dinler tarihinin, antropoloji ve etnografyanın en önemli alanlarından birisidir. Ritüelin asal işlevleri üzerine, derinliğine incelemeler günümüzde de önemini yitirmedi. Ancak ritüelin toplumda işlevleri konusunda ilk duran, Ziya Gökalp'ın da etkilendiği, Fransız toplumbilimcisi Emile Durkheim olmuştur.¹ Durkheim'in saptadığı işlevleri özetlersek dört asal işlev buluruz. Günümüz budun bilim çalışmaları çok ilerlemiş ve bunlara büyük yenilikler getirmiş olmakla birlikte, Durkheim'in saptadığı işlevlerde büyük bir değişiklik olmamıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Ritüel, bireyi toplumda yaşamak, için toplumun gerektirdiği düzen bağının sıklığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolda onu eğitir.

2. Ritüel, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.

3. Ritüelin toplumda, canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini kalıtlarının bilincine vardırır, geleneklerin sürmesi, inançların

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü Öğretim Üyesi.

¹ Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*, Paris 1937.

tazelenmesi, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar.

4. Mutluluk verici işlev: Toplumun bir üyesi olmanın mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde, kişilerin coşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir. Durkheim'a göre bütün işlevsel yönden bir takım gereksinimleri karşılar, bu gereksinimler de çeşitli toplumlarda temelden birdir, ortaklıklar gösterir. Toplu gösteri ve törenler toplu gerçekleri canlandırır. Ritüeller de toplu gösterilerdir; bir arada yapılır; katılanları canlandırır, kıskırtır, korur, yeniden yaratır. Kişiye kutsal olgular, olaylar karşısında nasıl davranacağını gösterir. Törenlerin nitelikleri, amaçları ne olursa olsun hepsinde bireyleri bir araya getirmek, aralarındaki bağları çoğaltmak, yakınlaştırmak, birbirleriyle daha içli dışlı olmak, topluluk bilinçleştirmesini sağlamaktır. Bireyler birlik içinde yerlerini ve topluluk bakımından duygularını yenilemiş olurlar. Nitekim ölü için yas tutma aşlında kişinin bir yakınıni yitirmekten duyduğu özel duygular karşısında doğal bir tepki değil fakat toplumun bireye zorladığı bir ödevdir.

Ritüel ve işlevleri üzerine çeşitli görüşler aşağı yukarı birleşmekle birlikte, mithos ve ritüel ilişkileri üzerine tam bir görüş birliği yoktur. Ritüel kısaca bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünüdür. Mythos ise, ritüelin duygu ve eyleminin söze dönüşümüdür. Benzerlik kurmak gerekirse dua-ibadet; zikir ve sema ikilisi buna bir örnektir. İkisinin birleşmesiyle ortaya çıkan dram ise her ikisini de içerir. Sözlü halk gelenekleri, özellikle masallar, söylence, destanlar hep mythos genel çerçevesinde düşünülebilir. Tartışma ise mithos ve ritüel ikilisinde hangisinin ötekisinden çıktığı üzerinedir. Eski Yunan dini ve dramı üzerine temel araştırmalar yapmış olan Jane Harrison'a göre² ritüel eylem, mythos ise ritüelin sözsel ögesi olduğu için, mythos'un kökeni ritüeldir; kesinlikle ondan çıkar. Ancak bir başka görüşte³ bunların hangisinin ötekinden çıkacağı üzerine bir genelleme yapılamaz. Bu görüşte mythos ve ritüelin her ikisi de toplumun gereksinimlerine karşılık verir; birinin ya da ötekinin göreceli yeri, bilinçli ya da bilinçsiz belli bir toplumda ve belli bir zamandaki bu toplumun bireylerinin gereksinimlerine bağlıdır. Gözlemlerin sonucuna göre bir ritüel bir topluma

² J. E. Harrison, *Themis. A study of the social origins of Greek Religion*, London 1963.

³ C. Kluckhohn, "Myths and Rituals: A General Theory", *Harvard Theological Review*, 35 (1942), ss. 44-78.

alınınca, mythosun, ya da mythosların ona eşlik edecek ritüeli alınmayabilir. Mythos söz simgeleri yöntemiyken, ritüel nesne ve eylem simgeleri yöntemidir. Her ikisi de aynı türden durumlarda simgesel bir süreçle ilgilidir.

Ritüel genellikle toplumun kaygı verici bir durumunda kendiliğinden ortaya çıkan bir karşılık, bir tepkidir. Ritüellerin belirli bir türünü inceleyen Arnold van Gennep'e⁴ göre geçiş ritüelleri ya da törenleri adını verdiği bu türe, bir toplumun bireylerinin yaşamı bir çağdan ötekine, bir uğraştan bir başkasına geçişler dizisidir. Bu çağ ve uğraşlar belirli bir ayırım olduğu zamanlarda bu geçişler eristirme törenleri ile olur. Söz gelimi doğum, (bizde çocuğun ilk dişinin gözülməsi de *diş hediği* adı altında bir törenle kutlanır), sünnet, erinlik çağına erişme (örneğin Anadolu'da genç kızın büyüyüp artık bebekle oynama çağını aştığını belirlemek için *Küççe Düğünü* adıyla bir tören yapılır), evlenme, baba olma, daha üst bir sınıfa erişme, uğraşlarla ilgili geçişler-yükselmeler (bizde özellikle esnaf loncaları içinde çıraklığa alınış, kalfa ve usta olma törenleri gibi), ve ölümle ilgili törenler.⁵ Ashnda bu yazının konusu dışında kalmakla birlikte geçiş törenlerinde, törenin daha çok bir durumdan ötekine geçişte, bir başka deyişle '*eşikte*' yapılmış olmasıdır. Aday bu '*eşikte*' aşamasında ne birincinin, ne de yeni durumun ilişkindir. İşte ritüel bu aşamada yapılmaktadır, ve geçişi kolaylaştırmaktadır. Böylece toplum içinde belirli bir düzen korunmaktadır.

Bir başka görüşte⁶ mythos, halk masalı ve ritüel aynı şeyleri söylemenin değişik seçenekleridir, mythos'un işlevi kişiye evren ya da doğa üstüne bilgi vermek değil, fakat toplumsal yapıyı ve kendi toplumunun işleyişini anlamaya yardım etmek içindir. Çoğunlukla masallar bireylere özgeciliği, toplumun yararı için esirgemezliği öğretir. Halk masalları toplumun bütün gerçeklerine yönelik değildir, daha çok toplumsal yapının öğelerinde sıkıntı, gerilim kaygı verici değişim, umut kırıklığı, olduğu durumlarda görülür; ritüel de öyle. Bireyler de masal uydururlar, ancak bunlar bireyci ve bencil konularda oldukça o toplumda yaşamazlar. Bütün bunları gerek mythos gerek ritüel bakımından toparlar-

⁴ A. Van Gennep, *Les rites de passage*, Paris 1909.

⁵ Anadolu köylüsünü mythos ve ritüel açısından inceleyecek on cilt üzerine hazırladığımız dizinin bir cildi de bu geçiş törenleri üzerine olacaktır.

⁶ J. L. Fischer, "The socio-psychological analysis of folktales", *Current Anthropology*, haziran 1963, 4 (3), ss. 233-295.

sak ilişkini olduğu toplum üzerine kişiye bilgi vermek ve onun katılmasını denetlemektir.

Bu söylediklerimiz asıl konumuz olan dramatik köylü oyunlarındaki ritüel öğeler için de doğrudur; bu nedenle de gittikçe önem kazanmakta, ilgi uyandırmaktadırlar. Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarının bu yönden incelenmesi⁷ uzun süreli araştırmaları gerektirmektedir. Önce yeterince oyunun derlenmesi, ayrıca bunlara bağlı mythosun saptanmasından sonra çeşitli öğelerin gerek Anadoludaki oyunlar arasında, gerek başka ülkelerdeki aynı türden oyunlarla karşılaştırılarak işlevlerinin incelenmesinin sonucu, yalnız bilimsel bakımdan değil fakat örneğin ulusal sanatın zenginleştirilmesi, sanatta kendi benliğini bulmakta aydınlatıcı ve esin kaynağı oluşu gibi pratik yararları da büyük olacaktır. Bütün Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarındaki bütün ritüel öğeler yerine, daha çok ritüelin yukarıda özetlediğimiz toplumun kaygu verici sıkıntılı ya da sıkıntının eşliğindeki olgular karşısında davranışını belirten genellikle bolluk törenleri, özellikle de tarımsal oyunlar diyebileceğimiz oyun türündeki öğeler üzerine örnekler vermekle yetineceğiz.⁸

Bu tür bolluk törenleri Eski Mısır-Mezopotamya ve Anadolu'dan çıkmış, buradan yüzyıllar boyunca yayılmıştır. Eski Yunan kültürünün bütün öğeleri gibi, bu bolluk ritüelleri de bugün Avrupa tiyatrosunun temeli olan Yunan tiyatrosunu oluşturmuştur. Burada bütün Avrupa'ya yayılan ve bugün bile Avrupa köylüsünün titizlikle koruduğu ritüellerin, asıl kaynağı olan ve bugün de Anadolu köylüsünce sürdürülen ritüellerle büyük bir yakınlık göstermesi bu bakımdan şaşırtıcı olmaktadır. Öyle ki aşağıda örnekleriyle göstereceğimiz gibi Hristiyanlık bu uygulamalara sert bir savaş açmasına rağmen, bunlara sıkı sıkıya bağlı halkın, inançlarını değiştiremediği için kendisini bunlara uydurmak zorunda kalmıştır. Musevi, Hristiyan ve İslâm dinlerinin de gene bu bölgeden çıktığını unutmayalım. Nitekim İslâm ülkelerinde görülen Muharrem ya da Aşure törenleri, bu törenlerdeki mersiyeler, dövünmeler, oruç, ve *Taziye* denilen dramatik acı çekme oyunları, ilk bakışta Kerbelâ olayına yönelik gibi gözükürse de, aslında bu ritüellerin, uy-

⁷ Bu konuda yazdığımız her iki kitapta bu oyunların eskiliği ve ritüel yorumları üzerineydi. bkz. Metin And, *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, İstanbul 1962; Metin And, *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul 1974.

⁸ Tarımsal oyunlardan örnekler için bkz. *Oyun ve Bügü*, ss. 227-230.

⁹ Muharrem ya da Aşure ritüelleri üzerine on ciltlik dizimizin bir cildi olarak hazırlanmaktadır.

gulamaların kökeni, bu arada pişirilen 'aşüre' bile İslâmdan çok öncesindedir. Söz gelimi acı çeken tanrıça, toprak ana, bakarsak Frigya'nın Kibele'si, Fenikelilerin İhtar-Astarte-Aştoret'i, Asur ve Babilonya'nın Militta'sı Mısırlıların Isis'i, bir bakıma Yunanlıların Afrodit'i, ve Romalıların Venüs'ünden sonra Tötonların tanrıçası Freya'nın, Meryem Ana'da sürdürüldüğüne, bir inanç vardır. Öyle ki aşağıda değineceğimiz bolluk törenlerindeki gemi geçirmeyle ilgilidir. Örneğin Belçika'da birçok gemilerde Meryem Ananın resimleri vardır.¹⁰ Nitekim İsa'yı da, Osiris-Attis-Adonis-Dionisos gibi ölüp dirilen tanrıların bir sürencemesi gibi görebiliriz.¹¹ Takvim bakımından da Hristiyanlık kendisini eski ritüellere uydurmuştur. Özellikle gün-tün eşitliği, *equinoxe* (21 Mart-23 Eylül), ve gün durumu, *solstice* (22 Haziran-22 Aralık) gibi. Noel ve Paskalya'nın tarihleri ilginçtir. Noel, Julian takvimine göre 25 Aralık kış gün durumundadır. Bu günde günler uzamaya başlar, bu dönüm noktasında güneşin gücü, etkisi artmaya başlar. Mısırdaki Hristiyanlar İsa'nın doğum günü için 6 Ocakı seçmişlerdi; Batı Kilisesi ise bunu benimsemedi, 25 Aralıkı saptadı. Bu daha çok halkın güneşin doğumuna düşkünlüğünden yararlanmak içindir. Aynı şey Adonis ile İsa'nın ölüp dirilişinin aynı tarihe düşmesi için de söylenebilir. Attis, Roma'da bahar gün-tün eşliğinde kutlanıyordu, bütün kış uyumuş tanrının canlanması için en uygun bir tarihi. Böylece İsa'nın ölüp dirilmesinin kutlanması 25 Mart'ta olması eski geleneğin korunması oluyor. Ancak ufak tefek tarih kaymaları olur. İsa'nın dirilmesi de Attis'in dirilişi de 22 Mart'ta olacaktır. Bir başka Hristiyan inancında İsa'nın ölümünün 23 Mart'a, dirilişini de yirmi beşe koymuştur, böyle olunca Attis'in dirilişiyle İsa'nın dirilişi bir olur. Hristiyanlığın yayılması, her yerde tutunması için bu esnekliklere yer verilmiştir. Din öncesi inançların halkın bilincinde nasıl yaşandığını görmek için uzağa değil, Paskalya'dan önceki haftada Yunanistan'da Euboea'ya gitmek yeter. Orada yaşlı bir kadın şöyle söyleyecektir: "Elbette kaygılanırım. İsa yarın dirilmezse bu yıl buğdayımız olmaz."¹² Çeşitli yortu günlerinin adı da ilginçtir. Söz gelimi İsa'nın vaftizini simgelemek için Ortodoks kilisesince haçın suya atılması ya da Mecusilerin İsa'yı görmek için Beytleheme gelmesini kutlayan 6 Ocaktaki yortudan sonra gelen, ilk Pazartesiye *Plough Monday* (Saban Pazartesi) denmesi ve nitekim

¹⁰ bkz. J. M. Wolf, "Die Dea Nehalennia", *Jahrbücher d. Vereins Altertumsfreunden im Rheinlande*, XII, ss. 30, 32.

¹¹ Ölüp dirilme, bolluk törenlerindeki en önemli simgesel eylemdir. Bu konuda bkz. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, ss. 48-54; *Oyun ve Bugü*, ss. 196-201.

¹² J. C. Lawson, *Modern Greek and Ancient Greek Religion*, Cambridge 1910, s. 573.

bu günde birçok yerde sabanın ev ev dolaştırılarak gezdirilmesi; Paskalya'dan önce gelen büyük perhizin ilk gününe *Ash Wednesday* (kül Çarşambası) denmesi ve bugünde başa kül koyma geleneği ilginçtir. Ayrıca bu bakımdan da Anadolu köylüsünün Noel, Paskalya gibi Hristiyan takvimine uyan uygulamaları da açıklanabilir; bunların Hristiyanlıkla ilgili olmadığı açık seçik bellidir. Carnaval da ayrıca ilginçtir. Büyük perhizden önce gelen Carnaval sözcüğü de düşündürücüdür. Sözcüğün daha çok Hristiyan yorumuna göre Latince *carnem levare*, İtalyanca *carne levare*, et yenmesinin bir yana bırakılması anlamına karşın, gerçek kökeni Latince *carrus navalis* (= *gemi-araba*)'dir. Çünkü eskiden de, daha sonra da bu kutlamada gemi geçirilmesi önemli bir uygulamadır.¹⁴ Gemi geçirilmesi tarımsal ritüelin bir ögesidir; tanrı bir gemi ile simgelenmektedir. Gemi bir geçit alayı ile tarlalardan, ve köyün sınırlarından geçirilir. Ashnda bu uygulama yalnız denizci uluslarda görülmez. Mısır'da Isis gemisi, Yunanlılarda toprak tanrıçası Demeter'in gemisi eski örneklerdir. Sabanla sürme ve tohum ekme şenliğinde yapılmakla birlikte söz gelimi kimi yerde kış yarısına (17 Aralık) raslaması açıklanamamıştır. Romalıların Carnaval'a benzeyen Saturnalia'sında, Saturnus sabanla sürmek ve tohum ekme ile ilgilidir. Venedik'te de Carnaval 26 Aralıkta kutlanır. Ayrıca çağdaş İtalyan Carnavali 25 Marttaki Attis'in dirilişinin kutlanmasına benzer. Gemi uygulaması Cermen kabilelerinde de görülür. Gemi birçok tanrıçanın simgesidir. Almanya'nın birçok yerlerinde ilkbaharın başında kutlanır. Almanya'nın kimi bölgelerinde sabanla sürmenin yanı sıra bir de gemi yürütülür¹⁵. Ayrıca Yunanca gemi anlamına gelen sözcüğün, Almanca'da saban yerine kullanılmış olması da ilginçtir.¹⁶ Ashnda tarımsal ritüellerle gemi ögesinin bir araya gelişi başlı başına bir konudur. Özellikle çeşitli öğeler yoluyla Avrupa köylüsünün sürdürdüğü tarımsal ritüellerle, Anadolu köylüsünün tarımsal ritüelleri arasında benzerlikler sayılamayacak kadar çoktur, her ikisi de gene bu bölgeden çıkmıştır. Anadolu köylüsü kaynağın başındadır, ve eski kalıtın bekçisidir.

¹⁴ Edmund Chambers, *The Mediaeval Stage*, O. U. P., 1902, I, ss. 118, 121.

¹⁵ Anadolu'da bir ritüel olarak gemi yapımı ve yorumu için bkz. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, ss. 74-75; *Oyun ve Bügü*, s. 252.

¹⁶ W. Mannhardt, *Wald = u. Feldkulte d. Germanen*, I. (1875), s. 559.

¹⁶ J. H. Sepp, *Die Religion der alten Deutschen und ihr Fortbestand in Volkssagen und Festbräuchen bis zur Gegenwart* (1890), s. 55.

¹⁷ Bu konuda bkz. Maximillian Josef Rudwin, *The Origin of the German Carnival Comedy*, New York 1920, ss. 4-12.

Bu canlı bir biçimde yaşayan ^{gelenegi} Avrupa'dan önce komşu ülkelerde buluyoruz. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerdeki köylünün dramatik geleneklerinde bizimkilere büyük bir yakınlık buluyoruz. Ayrıca yalnız benzerlik değil fakat bu oyunlarda kullanılan sözcüklerin pek çoğu da Türkçe'dir. Özellikle Yunanıstandaki oyunları daha önce incelemiştik¹⁸. Türkçe sözcükleri bu yerlerin daha önce Osmanlı egemenliğinde oluşuyla açıkladığımız gibi, ayrıca bu yerlerde bu oyunların Türkler eliyle buralara yerleşmiş olması olasılığı da düşünülebilir. Bu yazıda da Rumanya ve Bulgaristan'dan da örnekler vereceğiz. Romanya'da kış ritüelleri arasında ikisi ilgimizi çekiyor. Kış gün durumundan Ocak ortasına kadar çocuklar evleri dolaşarak türkü söyleyip yiyecek toplarlar. Ayrıca maskeler takılır. Fakat bunlar içinde konumuzu ilgilendire bir tanesi "küçük saban" adını taşı. Gençler bir sabana dört beyaz öküz çekerler, hayvanlar ve sabanlar çingıraklarla, çam dalları ve renkli kâğıt şeritlerle süslenir. Tarım çalışmalarının yeni yılda bolluk getirmesi için buna özgü koşuklar söylenir. Bunlar sırayla tarımsal işlemleri ekimden, buğdayın değırmende öğütülmesine dek sayılır, simgesel yoldan doğanın açık elliliğı belirtilir. Gene kış ritüelleri arasında çok yaygın olanı *Capra*, "Keçi"dir. Kimi yerde *Turca* ya da *Brezaia* da denir. Oyunda baş kişi, keçi kılığına girer. Ünlü Romanyalı tarihçi Kantemir XVIII. yüzyılın başındaki bir Keçi oyununu *Descriptio Moldavie* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:"... bir çocuğa gösterişli boynuzları olan bir geyik kafatası takılır, ayrıca ayaklarına kadar uzanan renkli bezlerden bir örtü giydirilir. Onun üstüne kambur yaşlı adam kılığında başkası biner. Böylece etv ev dolaşırlar, dansederek, şarkı söylerler, onları bir kalabalık izler. "Daha sonraları bu çok gürültülü bir gösteri biçimini almıştır. Bir ip yardımıyla içerden iple geyik kafatasının ağzı takırdatılır. Ayrıca geyiğin üstü renkli bezler, altın ve gümüş teller, aynalar, çingıraklar, tahtadan oyma süsler, maden parçaları ile süslenir"¹⁹.

Bulgaristan'da çok yaygın olan *Kuker* adlı ritüelde bizden pek çok öge buluruz.²⁰ *Kuker* oyunu Trakya'nın güneydoğusunda, kuzey

¹⁸ Bu oyunlar ve içlerindeki Türkçe sözcükler için bkz. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, s. 22-30.

¹⁹ Dr. Paul Petrescu, "Coutumes d'Hiver", *La Roumanie d'aujourd'hui*, 1973, sayı 218, s. 31.

²⁰ Bu oyun için bkz. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, s. 29; G. Kazarow, "Karnevalbräuche in Bulgarien", *Archiv für Religionwissenschaft*, XI (1908), ss. 407-409; Waldemar Liungman, "Einige worte über das Kukerispiel in Hagios Georgios und zwei damit zusammenhangende namensserien", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1-3 (1939), ss. 21-28; T. D. Ziatkovskaia, "On the origin of certain elements of the Kuker ritual among the Bulgarians", *Sovetskaja etnografiia*, 1967, no. 3, ss. 34-46.

doğu Bulgaristan ve başka bölgelerde görülür. Güneybatı ve batı bölgelerinde oyuna katılanlar kendilerine *kukeri*, *survaskari*, *babigeri*, *eşkari*, *vasiliçari* ve başka adlar verirler. Güneydoğu Trakya'da ve ülkenin kuzeydoğusunda oyuncular kendilerine *kukeri*, *arapi*, *cemale* (bunun bizdeki karşılığı üzerinde daha ilerde durulacaktır), başka bölgelerde *kukeri*, *startsi*, *babartsi*, *maskari* terimleri kullanılır. Oyunun eksen kişisi *kuker* ya da *kukeri* adını alır; sayıları değişir. Bunlar keçi ya da koyun postu giyinirler. Yüzlerine maske takarlar, maskenin çoğunlukla boğa boynuzları olur, ayrıca tüy ve şeritlerle süslenir. Belleğine ve göğüslerine çingirak gibi irili ufaklı çeşitli ses çıkaran şeyler takılır; çingirakların sayısının yüzü bulduğu olur. Elinde erkeklik aygıtını simgeleyen bir sopa, bir tahta kılıç ya da *pomet* veya *mella* denilen ucuna deriden bir tulum takılmış uzun bir sopa tutar. Oyuna katılan ötekiler şunlar: *baba* [= yaşlı kadın, köylü kadın] ya da *kukeritsa* [=kadın kuker] eski püskü giyinir, sırtında kamburu vardır, kolları arasında ya da bir sepet içinde yapma bir bebek taşır; *bulka* [=gelin] kadın kılığına girmiş delikanlı; damat; damadın kızkardeşleri; *haraçari* [Türkçe haraççıdan dan bozma; haraç toplar] Türk gibi giyinir; *pliuškaçi* [= kül atanlar] bunlar yüzlerini karaya boyarlar, ve başlarına körük takarlar. Oyunun değişmez bir kişisi de berber ya da *berberint*'dir; kişileri bir tahta kılıçla traş eder.²¹ Daha az raslanan kişiler arasında şunları buluruz: hekim, rahip, yargıç, çingene ve başkaları. Gösterinin ikinci kesiminde kırılmış bir sakal, başına taç ya da çelenk takmış, elinde uzun bir sopası olan kral da vardır.

Oyun iki kesimdir. İlk kesim sabahtan akşam yemeğine dek sürer. Evler dolaşılır. ürün için uğur dlenir, yiyecek, armağan toplanır. İkinci kesim saban sürme ve ekim ritüelidir. İlk kesimde oyunun kişileri kasabanın, köyün meydanında toplanırlar. Kuker sıçrayıp hoplar, zilleriyle ses çıkarır, elindeki tulumla [*pometi*] vurup gürültü yapar. Meydanda horo oynanır. Küçük oyunlar oynanır, gelin ve bebek kaçırılır, haraç toplanır, kül serpilir vb. Bundan sonra evler dolaşılır, sağlık, bolluk dlenir. Evlerden *kukeri* oyuncularına içecek, tahıl, tereyağ ve benzeri armağanlar verilir. Hora tepilir. *Ubivanieto* denilen bir küçük oyun gösterilir: Damat kukerileri öldürür, gelin onları diriltir. Bir de *Zhito za seme* denilen bir sözsüz oyunda gelin tahıl öğütür. Güneydoğu Bulgaristan'da keçi, öküz, kuş, koyun ve başkaca hayvanları belirten maskeler giyilir. Oyunun ikinci kesimine gelince. Burada eksen kişi kraldır. kral mey-

²¹ Anadolu köylüsü bu türlü berber oyununu bağımsız olarak oynamaktadır. Örnekler için bkz. *Oyun ve Bügü*, ss. 221-222.

dana iki öküz (*valovete*) kılığına girmiş iki oyuncunun çektiği arabayla getirilir. Bu arada kukeriler oradan geçen bir kıza sataşır, ve seyredenlere ellerindeki tulumla vururlar. Başkaları ise *oraloto* denilen bir çuval tohum getirirler. Tohumu genellikle kral, ya da *bulka* (yargıç) eker. Saban sürmeyi ise *kukerler* ya da yargıç yapar. Bu arada *kuker* sıçrar, çingiraklarıyla ses çıkarır, eski inanca göre ne kadar çok sıçrar ve ses çıkarırsa ürün de öyle iyi yetişir. Kral, “*ot ednotohillana*” yani ürünün bire bin olması dileğinde bulunur. Ekimden sonra toprak bir saksı fırlatılır. Saksı ağzı yukarı olursa ürün kötü, ağzı aşağı düşerse iyi olacaktır. İkinci durumda herkes sevinçlerini belirtir. Saban sürmenin sonunda *kukeri* birden kralın üstüne saldırır, ve onu öldürür. Kimi kez öldürülen kral değil gelindir. *Baba* krala yas tutar, ağlar. Kral diriltilir, herkes sevinçle sıçrar. Oyunda zamanla kimi öğeler kaldırılmış yerine fotoğrafçıya gitmek, doktorun iyileştirmek için iğne yapması gibi çağdaş öğeler alınmıştır.

Kuker oyununda gördük bir adı da *cemale* idi. Oyun *Cemal*, *Cemal-cik* adı ile Trakya’da Türk köylüsünce çok oynanmaktadır. Ayrıca aynı adla Yozgat, Sivas gibi Anadolu’nun başka yerlerinde de raslanır.²² *Cemal* ritüelinin Tekirdağın Malkara İlçesi, Şahin Bucağı Batkın köyünde oynanışını görelim.²³ Oyunun bolluk getirdiğine bugün de inanılmaktadır. Dört delikanlıdan biri gelin, biri şeytan öteki ikisi kepenek içine saman dolu çuval kepenek giyinirler. İki kişi *Cemal*’dir. Oyun ilk tohumun toprağa düştüğü sonbaharda oynanır. Şeytan siyaha boyanmıştır, başında posttan sivri külâhı vardır. *Cemal*’ler bellerine, ayaklarına çingirak, çan takarlar, Meşalelerle gayda eşliğinde yürürler. Oyun ateş çevresinde başlar, çanlarıyla ses çıkararak ateş çevresinde oynarlar. “*Cemal geldi duyduunuz mu? /Selâm verdi aldınız mı?*” diye bir tekerleme söylerler. Biri ötekine sopayla vurur, beriki yere düşer, kalkar gene sıçrarlar. Bir daha vurur, gelin onun başında ağlar, öteki ise sopa vurur, ölü olanın bir ayağı havaya kalkar. Sonra dirilip kalkar, gene sıçrarlar. Bundan sonra evleri dolaşırlar. Her ev sahibi onlara vereceği buğdaydan bir kaç avucunu evin damına savurur. Oyuncular verene bolluk dilerler, vermeyene kötü sözler söylerler. Eğlenceler düzenlenir, çocuklara armağanlar verilir, gayda önce, arkada oyuncular, sonra çocuklar bakkala gidip, pazarlıkla buğdaylarını satarlar. Buradan ekin yerine giderler, gayda eşliğinde kızla erkekli sıra dansları oynarlar.

²² *Oyun ve Büğü*, s. 230.

²³ Yapımı ve yönetimi Metin Deniz’in olan, bu köyde çekilmiş *Cemal* oyununun filmi televizyonda 13 ekim 1974 gecesi gösterilmiştir.

Anadolu'da tarımla ilgili ritüellerden daha önceki kitaplarımızda, yer almamış üç örnek verelim. Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı Yeni-gazi köyünde nisan-mayıs ayları içinde *Çift Çıkarma* ya da *Çift Ekmeği* oynanır²⁴. Çift çıkarma, kara sabanın toprağa ilk vuruluşudur. Karların erimesinden sonra tarlalara tohum atma vakti gelince şenliği düzenleyecek aile başkanı köyün ileri gelenlerinden törenin tarihinin saptanmasını ister. Yemekler hazırlanır, ekmecekler pişirilir. Aile başkanı üstüne tersine çevrilmiş bir kürk giyer, kürkün tüylerine şekerler bağlanır. Beline kemer yerine urgan ya da ip bağlanır. Beline tohum peştemalı asılır, başına börk geçirilir. Elinde uzun bir sopa vardır. Sapan renk renk boyalarla süslenir. Öküzler de muskalar, boncuklarla süslenir, boynuzlarına yağ sürülür. Boyunduruğa koşulan öküzlerle tarlaya doğru yola çıkılır. Önden giden delikanlılar ellerindeki tepsilerden herkese dilim dilim çift ekmeği dağıtırlar. Çiftçinin sırtına yumurta atıp su serperler, arkasına paçavralardan yapalmış kuyruk bağlarlar, yüzüne is sürüp karartırlar. Köyün ileri gelenlerinden en yaşlısı iki çiğ yumurtayı öküzlerin alınlarına vurup kırar, öküzlere çift ekmeği yedirir. Dua edilir, bolluk dilenir. Yörel danslar yapılır. Delikanlılar çifti boyunduruğa bağlarlar. Çiftçi peştemalına tohum doldurur, köyün imamı bu tohumdan bir auvç alarak dua okur, peştemala döker. Köyün büyükleri tohumun içine bozuk para ve şeker karıştırırlar. Çocuklar atılan tohumla birlikte toprağa düşen para ve şekerleri toplarlar. Çift sürme bitince boyunduruğa tersine asılarak tarladan köye dönülür, yemekler yenmeye başlanır. Ve gelecek yıl töreni kimin düzenleyeceği saptanır. Bundan sonra çeşitli oyunlar, eğlenceler yapılır.

Tarımla ilgili bir ritüelin bozulmuş biçimini Urfa'nın Merkez ilçesine bağlı Diphisar köyünde *Darı Ekimi* adıyla buluyoruz.²⁵ Oyunun kişileri şöyledir: Ağa, Yarıcı, Canbaz, Arap, Kadın, iki köylü. Ağa tarlasını birinci yarıcıya verecektir. Yarıcı bulunur, buraya darı ekecektir. Tarlayı inceler, öküzü olmadığını söyler. Ağa canbazı görüp ondan iki öküz almasını söyler. Seyirciler arasından iki kişiyi öküz olarak seçer. Bu kez yarıcı ağaya Arab'ı olmadığını söyler. O da bulunur. Arab'ın çalışmasını beğenmez, o da suçu öküzlere yükler. Arab'a yeniden iki öküz getirir. Arap bu kez kadın ister. Ağa, Arab'a vermek üzere yarıcıya, kadın kılığına girmiş bir oyuncu verir. Arap kadınla tarlayı ekerken iki köylü, kadın için dedikodu yaparlar. Arap hem kadını, hem iki

²⁴ Adli Eğiter, "Kars'ta Çift Çıkarma Gelenegi", *Tarih Mecmuası*, ekim, 1969, ss. 41-43.

²⁵ Kısa bir özetini verdiğimiz oyunun tam metnini öğrencim Ömer Kayısı yerinde saptamıştır.

köylüyü döver. Arap, bu kez iki yardımcı Arap daha ister. Kadın, yarıcının kendisine sataştığını söyler. Tarlaya domuz girer, Arap iki tane de köpek ister. Arap, köpeklerin yakaladığı domuzu öldürür, derisini yüzüp satmaya götürür. Arttırmada derileri ağa alır.

Adana köylerinde "Yüz Boyama" adıyla buğdayın kaynatılıp bulgur yapıldığı temmuz ve aylarında oynanır. Bunu yalnız kadınlar oynar. Akşam bir meydana büyük bir ateş yakılır, üstüne büyük bir bakır kazan, içine de temizlenmiş buğdayla su konur. Buğday on, on beş evden toplanır. Buğday verenlerin hepsi yüzlerini karaya boyarlar. Burada tanrıya bolluk vermesi için yakarılır. Herkes sırayla kalkıp danseder gibi ateş çevresinde dolanırlar. Buğday gece yarısına doğru helva gibi kıvamına gelir, içinde şeker atılarak helva yapılır. Ertesi günü bu helva komşulara dağıtılır.